

QARAQALPAQ TILINDEGI BIZNES TERMINLERINIŇ TEMATIKALIQ TOPARLARI

I Qudiyarov.

QMU magistrantı

ANNOTACIYA

Biz bul maqalamızda qaraqalpaq tilindegi biznes terminleriniŇ tematikalıq toparların lingvistikalıq kózqarastan úyreniwge háreket ettik. Bunda lingvist ilimpazlardıń leksikologiya tarawına baylanıslı teoreyalıq pikirleri bassılıqqa alındı hám úyrenildi.

Gilt sózler: ekonomika, biznes, isbilermenlik, tovar, menedjment.

Izertlewshilerdiń sózlik sistemasında túrli tillerdegi sózlerdi toparlarǵa bóliwde sózliktiń sistemalı dúziliwinen paydalanadı.

Til nizamlıqlarına qaray, leksika-semantikalıq gruppalarǵı da tildiń semantikalıq dúzilisine qaray tórt dárejege tiykarlangan jámaátlik struktura retinde qaraw múmkin. Ataqlı rus alımı V. G. Gak tildiń leksika-semantikalıq sistemasında tómendegi tórt dárejeni belgileydi:

1. Pútkil leksikalıq sistemaniń dárejesi;
2. Sistemalı islengen birlik esaplangan hám jaqın sózlerden dúzilgen hártúrli leksika-semantikalıq awqamlar dárejesi (leksika-semantikalıq variantlardan);
3. Kóp mánili sózdiń dárejesi bólek leksika-semantikalıq variantlardıń sistemalı túrde islengen kompleksi dep esaplanadı. (I.A.Smirnitskiy termini); kóp mánili sózlerdi baslanǵısh mánisine kóre salıstırıw olardıń semantikalıq rawajlanıwındaǵı uqsaslıq hám ayırmashılıqlardı anıqlaw imkanıyatın beredi;

4. Semantikalıq komponentlerdiń birlesken kompleksi esaplangan sistema strukturasınıń arnawlı túri retinde qaralatuǵın individual máni dárejesi¹.

Tematikalıq toparlar nárese hám hádiyselerdiń túp mánisin leksikalıq birliklerge qaray birlestiredi. Bul, álbette, materiallıq-logikalıq faktorǵa tiykarlanadı².

Tematikalıq topar retinde izertlew obyektı retinde qollanılatuǵın biznes terminler ózgeriwshelik penen xarakterlenedi, yaǵnıy, olar turaqlılıq penen xarakteristikalanbaydı. Biznes tikkeley ekonomika, ekonomikalıq, basqarıw xızmetleri menen óz-ara jaqın baylanısta ekenligi hámmemizge belgili, hám biznes bazar qatnaslarınıń áhmiyetli shártlerine tiykarlanadı. Soǵan qaray, jańa ekonomikalıq qurılımlar, erkin bazardıń jańa qaǵıydaları, ekonomikalıq informaciya hám kommerciyalıq reklamalardıń áhmiyeti kúnnen kúнге artıp baratır. Bul háreketler biznes tarawı boyınsha tómendegi tematikalıq toparlardıń bóliniwine alıp keldi: isbilermenlik iskerligi túrleri, shártnamalar modelleri, esap-kitap qılıw usılları, kommerciya iskerligine tiykarlangan shólkemler hám isbilermenler. Endi olar haqqında bólek aytıp ótemiz.

1. Tematikalıq toparlardıń eń úlken bólegin quraytuǵın terminler isbilermenlik xızmeti túrleri menen baylanıslı. **Isbilermenlik iskerligi** – bul puqaralar hám olardıń birlespeleriniń payda yamasa óz dáramatın alıwǵa qaratılǵan ǵayratlı ǵárezsiz iskerligi. Isbilermenlik puqaralar tárepinen óz atınan, olardıń múlkshilik juwapkerlik kepilligi yamasa yuridikalıq shaxs (kárxana) atınan jáne onıń juwapkerlik kepilligi menen ámelge asırıladı. Bul tematikalıq gruppǵa tómendegi terminlerdi kirgiziw múmkin: *sawda-satıq, menejment, reklama, qamsızlandırıw, ijara, transport xızmetleri* hám taǵı basqalar.

2. *Biznes tarawı menen onıń xızmetine qaray shártnama túrleri boyınsha gruppalangán keyingi úlken bir topar. Shártnama (контракт)* eki yamasa odan kóp táreplerdiń puqaralıq huqıqları hám minnetlemelerin belgilew, ózgeriw, biykarlaw

¹ Гак В.Г. Сравнительная типология французского и русского языков. М.: Просвещение, 1983.

² Филин Ф.П. Очерки по теории языкознания. М.: Наука, 1982.6-бет.

haqqındağı ıqtıyarıy kelisimi bolıp tabıladı. Bul toparğa tómendegi terminler kiredi: *shártnama* (контракт), *qamsızlandırıw* (стархование), *fraxt* hám tağı basqalar.

3. Keyingi tematikalıq toparğa **tólew, esap-kitap operaciyaları** sheńberindegi terminologiyalıq birlikler kiredi. Esaplaw usılları - puldı esaplaw menen baylanıslı belgili operaciya túri. Bul tematikalıq toparğa tómendegi terminler kiredi: *amanat* (вклад), *qarız* (долгу), *qarız* (заем), *kapitaldı finanslıq támiynlew* (капиталовложение), *tólewge uqıpsızlıq* (неплатежеспособность), *múddetti uzayttırıw* (отсрочка), *tólem* (платеж), *keril* (поручительство), *payda* (прибыль), *bólıp tólew* (рассрочка), *esap-kitap* (расчет), *derozit, naq pul* (наличные деньги), *kliringlik esap* (клиринговый счет), *tratta, jeńillik* (субсидия), *resurslar, remitent, investiciya, valyuta, kurs* (ставка), *marja, debet, saldo, kliring, bank operaciyaları* (банковские операции), *jeńillikli dáwir* (льготный срок), *overdraft, kredit bazarı* (кредитный рынок), *ssuda, aldınan tólem* (капитал), *jeńillikli dáwir* (грационный период), *veksel, pul* (деньги) hám tağı basqa terminler.

4. Kommerciyalıq xızmetler menen baylanıslı dep esaplanğan **mákemeler** tematikalıq toparı ush kishi toparğa bólinedi: *sawda mákemeleri, qarjı mákemeleri, xojalıq birlespeleri*. Sawda mákemelerine tán qollanılatuğın biznes terminler: *dúkan, kooperativ, sawda úyi, tovar birjası*; Qarjı mákemelerine tán qollanılatuğın biznes terminler: *bank, fond birjası, ayırıbaslaw stanciyası, ayırıbaslaw shaqapshası*; Isbilermenlik birlespesi- kásiplik awqam shólkemlerine tán qollanılatuğın biznes terminler: *kartel, konsessiyalıq kárxana, kompaniya, birlespe, firma, konsorcium, korporaciya*.

5. **Biznes tarawına tiyisli shaxslar hám qánigeler** tárepinen klassifikaciyalanğan terminler úlken bir tematikalıq topardı quraydı: isbilermenlik xızmeti menen shuğıllanatuğın shaxslar: *biznesmen, dáldalshı* (брокер), *bonifitsiar, shártlesiwshi* (посредник), *isbilermen* (предприниматель), *shet elden tovar alıp keliwshi* (импортер), *dáldalshı* (дилер), *sawdager, alıpsatar* (коммерсант), *bank iyesi* (банкир) hám tağı basqalar; Kommerciyalıq dúzilmelelerde xızmet etiwshiler:

agent, makler, menedjer, isenimli wakil (доверенное лицо), komissioner (комиссионер) hám basqalar;

Biznes terminleriniń tematikalıq ózgesheligin joqarıdaǵıday bes toparǵa bóliwimiz múmkin. Bul jiklew biznes terminleriniń hár biri ushın áhmiyetli bolıp tabıladı. Sebebi, bul terminlik birliklerde bólek temalı poziciyaǵa, mánige hám ózine tán belgilerine iye.

Juwmaqlap aytatuǵın bolsaq, isbilermenlik terminologiyasında kirip kelgen sózlerdiń qollanılıw xarakteri ústinlik etedi, onı zamanagóy tilde qollanılıp atırǵan sózlerdiń chastotasınan tolıq ańlaw múmkin. Biraq, kirip kelgen sózlerdiń ekvivalentleri berilgenine qaramay, olardıń basqa tillerdegi atlar menen qollanıp atırǵanı ashınarlı. Sonıń menen birge, házirgi tilde jergilikli sózlerden paydalanǵan halda qollanılatuǵın biznes terminlerdiń alternativ variantları biznes terminologiyasın keńeytiw hám rawajlandırıwǵa úlken úles qosadı.

PAYDALANILǴAN ÁADEBIYATLAR

- 1. Бердимуратов Е. Қарақалпақ тили терминлери. - Нөкис: Билим. 1999. -Б. 55-56.*
- 2. Пирниязов Қ. Қарақалпақ тилинде терминлердиң жасалыў усыллары.//Вопросы каракалпакского языкознания.-Н.1983.- С.158-159.*
- 3. Гак В.Г. Сравнительная типология французского и русского языков. М.: Просвещение, 1983.*
- 4. Филлин Ф.П. Очерки по теории языкознания. М.: Наука, 1982.6-бет.*